

טבת התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

הגלות הראשונה במצרים

לפרשת ויגש (על פי שיעור של הרב תמיר גרנות)

להבנת הנושא העיקרי של ספר בראשית - תולדות בני ישראל, הן מבחינת היחסים הפנימיים בבית יעקב והן מבחינת ההתפתחויות ההיסטוריות שהביאו את גלות מצרים והתפתחויותיה. ולכאורה ניתן היה להמשיך בעלילה גם ללא הפסוקים הללו. ישנן כמה שיטות בין פרשנינו להבנת משמעותו של סיפור זה:

יש שראו בסיפור זה מופת של תכנון כלכלי בעת משבר, ורצו ללמוד ממנו על חכמתו של יוסף. אולם, על הסבר זה קשה שאין זו דרכה של התורה לעסוק בבעיות שאינן מתחום המוסר, המצוות או ההיסטוריה, ובנוסף לכך - קשה להניח שסיטואציה חריגה של בצורת כמו זו יכולה להיות אבטיפוס לחיקוי והעתקה.

הרמב"ן (לפסוק י"ד) רואה את המסר של הסיפור בנאמנותו של יוסף לפרעה, שכן הפסוקים מדגישים שוב ושוב שיוסף מעביר את כל הרווחים 'ביתת פרעה' ואינו עושה לנפשו כלל.

אחרים (נחמה לייבוביץ' בעיוניה על הפרשה) הדגישו את היחס לכהונה המצרית, והבליטו את הניגוד בין מעמד הכהונה המצרי, עליו נאמר (בראשית מ"ז כב)

"רק אדמת הכהנים לא קנה כי חק לכהנים מאת פרעה..."

לבין מעמד הכהנים בעם ישראל, עליהם נאמר (דברים י"ט)

"ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו..."

כלומר - בעוד שהכהן המצרי זוכה לפריבילגיה בנחלתו, לכהן שלנו אסור שתהיה נחלה מלבד השירות בקודש, וזאת כדי שלא תהיה זכותו כמשרת בקודש מקור ליצירת אליטה כלכלית ומקור לשחיתות.

כמו כן, בניגוד לכהנים בתרבויות אליליות (כמצרים) שתפקידם קשור היה לפולחן בלבד, לכהנים בעם ישראל היה תפקיד חינוכי. בצד היותם משרתי האל במשכן ובבית המקדש, הם היו אחראים על חינוך העם, על עשיית צדק ומשפט (ברובד מסוים) ועל הפצת התורה

בפרשת השבוע אנו קוראים על ירידת משפחת יעקב למצרים, ועל פגישת יוסף ואביו שם. הדרמה האנושית, לה היינו עדים בפרשות האחרונות, מגיעה לשיאה עת נפגשים האב ובנו האהוב. יעקב, שלאחר פטירת רחל - אשתו האהובה - מצא ניחומים בבנו יוסף, עד שגם זה נלקח ממנו, מגדיל ואומר: "אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך". אלא שפגישה מרגשת זו, כוללת בחובה גם מפנה הסטורי משמעותי ביותר בתולדות עם ישראל. ירידה זו עומדת להגשים את בשורת ברית בין הבתרים: (בראשית ט"ו, יג).

"ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאת שנה"

כלומר, אין זו ירידה של מה בכך העתידה להסתיים בזמן הקרוב - כירידת אברהם למצרים בשל הרעב, וכנדידת יצחק לגרר בשל בעיה דומה - הפעם עומדת המשפחה להתיישב במצרים לאורך שנים, ורק "דור רביעי ישובו הנה".

ונראה שיעקב ובניו היו מודעים לברית שנכרתה בין אברהם וה', הועברה לבנים - ליצחק וליעקב. אך מעבר למסורת העוברת בבית אברהם, יודע יעקב על הגלות מתוך דברי ה' אליו, בירידתו למצרים:

"אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם"

אם כך, אולי ניתן לראות במעשי יוסף ובישיבת האחים בארץ גושן דווקא, הכנה נסתרת לגלות ארוכה זו. ואולי כפי שנראה בשיעור זה גם ניסיון לרכך אותה ולעשותה כמה שפחות קשה.

מהי מטרת סיפור פעולות יוסף בשנות הרעב?

התורה מקדישה כשלושה עשר פסוקים בפרק מ"ז (יג-כו) לתיאור פעילותו המנהיגותית-כלכלית של יוסף במצרים בעיצומם של שנות הרעב - בקניית הקרקעות והאנשים, ביישובם מחדש ועוד. קשה להבין כיצד תיאור זה תורם

(א) וַיִּבֹא יוֹסֵף וַיְגִיד לְפָרְעָה וַיֹּאמֶר אָבִי וְאָחִי וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְהֵנָּה בְּאֶרֶץ גִּשְׁן.
 (ב) וּמִקְצֵה אָחִיו לָקַח חֲמִשָּׁה אָנָשִׁים וַיִּצְגֹּם לִפְנֵי פָרְעָה.
 (ג) וַיֹּאמֶר פָּרְעָה אֵל אָחִיו מַה מַּעֲשִׂיכֶם וַיֹּאמְרוּ אֵל פָּרְעָה רְעִיָּה צֹאן עֲבָדֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲבוֹתֵינוּ.
 (ד) וַיֹּאמְרוּ אֵל פָּרְעָה לְגֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ כִּי אֵין מְרַעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ כִּי כִבֵּד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יָשְׁבוּ נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן.
 (ה) וַיֹּאמֶר פָּרְעָה אֵל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ וְאָחִיךָ בָּאוּ אֵלֶיךָ.
 (ו) אֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הוּא בְּמִיטֵב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אָבִיךָ וְאֶת אָחִיךָ יָשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן וְאִם יִדְעַת וְיֵשׁ בָּם אָנָשִׁי חַיִּל וְשִׁמְתָם שָׂרֵי מִקְנֵה עַל אֲשֶׁר לִי.

.....

(יא) וַיֹּשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחִיו וַיִּתֵּן לָהֶם אַחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטֵב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס פְּאֶשֶׁר צְנֹה פְּרָעָה.

(יב) וַיַּכְלִיל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחִיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לָחֶם לִפְנֵי הַסֹּף.

(יג) וְלָחֶם אֵין בְּכָל הָאָרֶץ כִּי כִבֵּד הָרַעַב מְאֹד וַתִּלְהַ אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הָרַעַב.

(יד) וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנָעַן בְּשִׁבְרֵי אֲשֶׁר הֵם שְׂבָרִים וַיִּבֹא יוֹסֵף אֶת הַכֶּסֶף בְּיַתֵּה פְּרָעָה.

(טו) וַיִּתֵּם הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנָעַן וַיִּבְאוּ כָּל מִצְרַיִם אֵל יוֹסֵף לֵאמֹר הִבֵּה לָנוּ לָחֶם וְלָמָּה נָמוֹת נִגְדָךְ כִּי אֶפֶס כֶּסֶף.

(טז) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הֲבוּ מִקְנֵיכֶם וְאֶתְנֶה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם אִם אֶפֶס כֶּסֶף.

(יז) וַיִּבְיֹאוּ אֶת מִקְנֵיהֶם אֵל יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף לָחֶם בְּסוּסִים וּבְמִקְנֵה הַצֹּאן וּבְמִקְנֵה הַבְּקָר וּבְחֲמֹרִים וַיִּנְהַלֵּם בְּלָחֶם בְּכָל מִקְנֵיהֶם בְּשָׁנָה הַהוּא.

(יח) וַתִּתֵּם הַשָּׁנָה הַהוּא וַיִּבְיֹאוּ אֵלָיו בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּה וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא נִכְחַד מֵאֲדָנֶי כִּי אִם תֵּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה אֵל אֲדָנֶי לֹא נִשְׂאָר לִפְנֵי אֲדָנֶי בְּלֹתֵי אִם גּוֹיֵתְנוּ וְאֲדָמְתְנוּ.

(יט) לָמָּה נָמוֹת לְעֵינֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲדָמְתְנוּ קִנְהָ אֲתָנוּ וְאֶת אֲדָמְתְנוּ בְּלָחֶם וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאֲדָמְתְנוּ עַבְדִּים לְפָרְעָה וְתֵן זֶרַע וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוֹת וְהֵאֲדָמָה לֹא תֵשֶׁם.

(כ) וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדָמַת מִצְרַיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חִזַּק עֲלֵהֶם הָרַעַב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה.

(כא) וְאֶת הָעָם הָעֵבֶר אִתּוֹ לְעָרִים מִקְצֵה גְבוּל מִצְרַיִם וְעַד קִצְהוּ.

(כב) רַק אֲדָמַת הַכֹּהֲנִים לֹא קִנְהָ כִּי חֵק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת פְּרָעָה וְאֵכְלוּ אֶת חֲקֵם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרָעָה עַל כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת אֲדָמָתָם.

בקרב ליבות ישראל. כך עולה מפסוקים רבים, כגון: (דברים כ"א, ה):

"וּנְגַשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בַס בַּחַר ה' א-להיך לשרתו ולברך בשם ה', ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע"

בברכת משה לשבט לוי אנו שומעים: (דברים ל"ג, י):

"וְיָרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל"

המתנגדים לירמיהו טוענים (ירמיהו י"ח, יח):

"כִּי לֹא תֵאבְדַת וְרַחֲמֵיךָ וְעֵצָה מִחֶסֶם, וְדַבֵּר מִנְבִיא"

ויחזקאל מנבא (יחזקאל ז', כו):

"וּבִקְשׁוּ חֲזוֹן מִנְבִיא, וְתוֹרַת אֲבֹד מִכֶּהֱן, וְעֵצָה מִזְקֵנִים"

בגלל שחלק משמעותי מתפקיד הכהן הישראלי הוא חינוך העם, כי אז יש לדאוג לכך שהוא יסתובב כל העת בין השבטים השונים, יגיע גם למקומות מרוחקים, ויחנך את העם על פי ערכי התורה. ממילא, נמנעת ממנו נחלה ומקום ישיבה קבוע, וממילא מסתובב הכהן בין חלקי העם השונים ומלמד את כולם תורה.

אמנם, התפקיד החינוכי של הכהנים קשור בצורה מהותית לתפקיד הפולחני שלהם. הנחת היסוד היא, כי אותם אלו העומדים לשרת את ה' בבית ה', הם המתאימים לחנך את העם לערכים מוסריים-דתיים כפי שמשקפים בתורה. אין, ולא יכולה להיות, חלוקה בין העולם המוסרי הקשור להוייה החברתית של האדם, ובין העולם הדתי-פולחני שלו, ולכן אותו שאחראי על העמידה הדתית פולחנית, הוא האחראי על ההיבט הדתי-חינוכי. בניגוד לכך, הכהנים המצריים קשורים לעולם הפולחן בלבד. אין להם עמדה חינוכית מול העם, הם גם לא קשורים לעשיית הצדק בממלכה, וממילא הם יכולים לשבת במקום אחד קבוע, בנחלה פרטית שלהם.

בשיעור זה נלך בדרכו של הרב תמיר גרנות בהבנת הפרשה, על רקע מיקומה והקשרה, נתבונן תחילה בפרשייה עצמה וננתחה ללא ניסיון להסיק מסקנה על מגמתה, ולאחר שיהיה בידינו הניתוח הספרותי נעסוק במטרת הסיפור.

המסגרת הספרותית של הפרשייה

ראשית, נבדוק את מיקומה של היחידה הספרותית בתוך פרקים מ"ו-מ"ז, בהם מספרת על מעשי יוסף במצרים הרעבה (בראשית מ"ו – מ"ז):

(כח) וְאֶת יְהוֹדָה שָׁלַח לִפְנֵי אֵל יוֹסֵף לְהוֹדִת לִפְנֵי גִשְׁנָה וַיִּבְאוּ אֶרְצָה גִּשְׁן.

.....

פרק מ"ז

כא), התגשם בתוך החלום השני, חלום השיבולים, שכן השיבולים הרזות גרמו גם להעלמותם של השיבולים השמנות, וגם להעלמותם של הפרות השמנות, כלומר של המקנה.

3. בשלב הבא קנה יוסף את אדמותיהם של המצרים וממילא גם את עצמאותם (בראשית מ"ז כ), והם הפכו להיות מבעלי נחלות לאריסים של המלכות (ובלשונם - עבדים[ניט]), כלומר - משמעות ההסכם שכפה יוסף על המצרים היא שבעל הקרקע מאבד את זכותו על אדמתו, ועובד בה כפועל שמרוויח שכר על עבודתו. בכך הפכה הקרקע כולה לאדמתו של פרעה, וכח שלטונו עלה מאוד. אמנם מלבט ראשון ההצעה של יוסף נראית נדיבה, שכן הוא מעניק לאריסיו המצרים שמונים אחוז מן התוצרת (כד), אך למעשה הרווח הנקי של האריס הרבה יותר נמוך, שכן חלק גדול של התוצרת נצרך לכיסוי ההוצאות של החקלאים ולכלכלתם הבסיסית.

4. בשלב הרביעי התורה מספרת כי "את העם העביר אותו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו" (בראשית מ"ז כא), כלומר יוסף מיישב מחדש את המצרים. מה בפועל הוא עשה? ניתן להבין זאת בשתי דרכים עיקריות:

- יוסף בנה ערים או שכונות בערים והעביר לשם את העם, על חשבון ההתיישבות הכפרית. אם זו הכוונה, הרי שיש בכך המשך של המדיניות הריכוזית של יוסף, וביטוי של המגמה לנתק את בעלי האדמה מקרקעותיהם.
- יוסף יישב מחדש את המצרים על ידי פעולה של החלפת אוכלוסיות. לפי פירוש זה, המשפט "מקצה גבול מצרים ועד קצהו" מתייחס ליישוב עצמו, כלומר אנשים עברו לגור ממקום למקום, מקצה לקצה. מטרתה של פעולה זו היא השלמה מעשית של ההסכם הפורמאלי: לבעל הקרקע שאיבד את זכויותיו הפורמאליות יש עדיין זיקה רגשית כלפי אדמתו, אך לאחר שהוא עובר למקום אחר הוא תלוש לחלוטין, כגר בארצו הוא.

אם נסכם את התוצאות של פעולות יוסף, ניתן להעמידן על העקרונות הבאים:

- א. ריכוז האוכלוסייה.
- ב. אבדן העצמאות של בעלי הקרקעות.
- ג. יצירת תלות מוחלטת בשלטון המרכזי.
- ד. ניידות ותלישות.

פעולותיו של יוסף כלפי אחיו

יעקב ובניו הגיעו למצרים חסרי כל זכויות. הם 'גרים' מעמדו של הגר בעולם העתיק נמוך הוא, כפי שניתן לראות אצל אברהם, הנמצא במעמד של גר בארץ כנען

(כג) ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה הא לכם זרע וזרעתם את האדמה. (כד) והיה בתבואת ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידת יהיה לכם לזרע השדה ולאכלכם ולאשר בבתיכם ולאכל לטפכם.

(כה) ויאמרו החיתנו נמצא חן בעיני אדני והיינו עבדים לפרעה.

(כו) וישם אתה יוסף לחק עד היום הזה על אדמת מצרים לפרעה לחמש רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה.

(כז) וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד.

(כח) ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה.

(כט) ויקרבו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים.

(ל) וישכבתי עם אבתי וישאתני ממצרים וקברתני בקברתם ויאמר אנכי אעשה כדברך.

(לא) ויאמר השבעה לי וישבע לו וישתחו ישראל על ראש המטה.

הפסוקים הראשונים (מו:כח-מו:יב) והאחרונים (כז-לא) של הקטע, המודגשים, מהווים מסגרת לפרשייה, ואם נשים לב לתוכנה, נראה שהפסקה המקדימה לסיפורנו - עוסקת בדאגתו של יוסף לאחיו ולבית אביו במצרים, וניצול מעמדו לטובתם. כמו כן כחלק ממסגרת הסיפור בחתימתו, בפסוק כ"ז, מסופר על האחוזות משפחת ישראל בארץ גושן והתרבותם. אין ספק שהבאת פסוק זה כמסגרת לסוף הסיפור היא מכוונת ומתוכננת, שהרי פסוק זה יכול היה להופיע מיד לאחר פסוקים י"א וי"ב, המתארים את פעולתו של יוסף לטובת משפחתו; מיקומו לאחר מעשי יוסף כלפי המצרים יוצר, אפוא, מסגרת לסיפור, שכולה עוסקת בקורות בני ישראל במצרים. לפיכך, עלינו להבין את ניהולו המדיני-כלכלי של יוסף מתוך ההקשר של מעשיו כלפי משפחתו.

עקרונות הפעילות של יוסף

בפעילותו של יוסף בשנות הרעב ניתן להבחין בהתפתחות הבאה:

1. בשלב הראשון קנו המצרים תבואה בכסף שנותר להם מרווחיהם בשנות השבע (בראשית מ"ז יד).
2. לאחר מכן קנו המצרים תבואות במקניהם (בראשית מ"ז טו-יז). כך, למעשה, החלום הראשון של פרעה, חלום הפרות, בו לאחר שהפרות הדלות אכלו את הפרות הבריאות "לא נודע כי באו אל קרבנה" (בראשית מ"א

מטרות אלה הושגו בעיצומם של שנות הרעב, בשלב הפעולה האחרון של יוסף:

5. יוסף דואג לכלכלת משפחתו. מן המצרים הוא לוקח כסף - ואת כל הכסף, ואילו ביחס לאחיו נאמר "וַיִּכְלֹל יוֹסֵף אֶת אֲבִיו וְאֶת אֶחָיו וְאֶת כָּל בְּיַת אֲבִיו לְחֶם לְפִי הַטָּף" (בראשית מ"ז יב), כלומר - אין הוא דורש מהם כסף.

יש לשים לב לכך כי תיאורה של התורה יוצר סינכרוניזציה בין דאגתו של יוסף לאחיו לבין מצוקת הרעב: פסוק י"ג, הממשיך את פסוק י"ב שציטטנו זה עתה, אומר כי "ולחם אין בכל הארץ... ותלה ארץ מצרים..."; בתחילת הפסוק מופיעה ו' החיבור, ובנוסף לכך הפסוק כתוב בלשון הווה, כלומר הזמן אליו מתייחס הפסוק הוא הזמן של התיאור הקודם, בפס' י"ב, של יוסף הדואג לאחיו. לפיכך, משמעות שני הפסוקים והיחס ביניהם מובנת כאילו כתוב: "יוסף כלכל את משפחתו לחם... ובאותו זמן לא היה לחם במצרים מפני הרעב". אמנם יוסף אינו נותן לאחיו מזון ללא הגבלה - יש להם קצבה מוגדרת, והתורה מדגישה זאת, אך הם אינם כלולים בתוכניתו הגדולה לשינוי המבנה הכלכלי של מצרים.

שגשוג בני ישראל בגושן

התוצאה של מהלכיו של יוסף מתבקשת מאליה (מז: כז): "וישב ישראל בארץ מצרים ובארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד".

שני תהליכים בעלי משמעות עוברים על משפחת יעקב:

א. התיישבות והיאחזות בגושן.

ב. ריבוי טבעי גדול.

כעת, נזכר בפסוקים שבסוף ספר בראשית ובתחילת ספר שמות, ונקרא אותם ברצף עם הפסוקים בפרשתנו:

(בראשית פרק מ"ז)

(יא) וַיֹּשֶׁב יוֹסֵף אֶת אֲבִיו וְאֶת אֶחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ רַעְמְסֵס פְּאֶשֶׁר צִוְה פְּרָעָה.

(יב) וַיִּכְלֹל יוֹסֵף אֶת אֲבִיו וְאֶת אֶחָיו וְאֶת כָּל בְּיַת אֲבִיו לְחֶם לְפִי הַטָּף.....

(פרשיית קניית יוסף את המצרים ואת אדמתם)

(כז) וַיֹּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד.

(בראשית פרק מ"ט)

(יח) וַיֵּלְכוּ גַם אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לַפְּנֵי וַיֵּאמְרוּ הֲנֵנוּ לְךָ לְעַבְדִּים. (יט) וַיֵּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי.

(כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פִּיֹּם הַזֶּה לְהַחִיית עַם רַב.

(כג: ד) ומתקשה לקנות אפילו חלקת קבר לאשתו (שם ב-כ). הזכות לקניין קרקע היא זכות אזרחית שאיננה קיימת לגר שאינו 'אחוז' (מלשון 'אחוזת') בארץ. העובדה שהאחים נהנים מקרבתם ליוסף ומחסותו של פרעה מגנה עליהם ומאפשרת את קיומם בטווח הקצר. אולם, בטווח הארוך ברור ליוסף שאין די בכך: פרעה עלול לשנות את יחסו כלפיהם, יוסף עשוי לרדת מגדולתו, ובכל מקרה בשלב מסויים גם הוא וגם פרעה ימותו, ואז בני יעקב נשארים במצרים במעמד הבעייתי של גרים.

יוסף מבין שהוא מוכרח לבסס את מעמדו של אחיו מבחינה חוקית ומעשית גם יחד. בעורמתו, הוא עושה זאת בכמה שלבים:

1. תחילה הוא שולח את משפחתו לארץ גושן בלי לשאול את פרעה (בראשית מ"ה י, מ"ז א). יש לזכור אמנם כי פרעה הבטיח ליוסף "ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים" (בראשית מ"ה יח), אך הוא לא הבטיח חבל ארץ מסויים.

2. לאחר מכן יוסף מכין את אחיו לבקשה מפרעה, שתבוא מצדם (בראשית מ"ו לא-לד):

לֹא וַיֵּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו וְאֶל-בֵּית אָבִיו אֲעֹלָה וְאֶגִּידָה לְפָרְעָה וְאֵמְרָה אֵלָיו אֲחִי וּבֵית-אָבִי אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ-כְּנָעַן בָּאוּ אֵלַי. לֵב וְהָאֲנָשִׁים רָעִי צֹאן כִּי-אֲנָשִׁי מִקְּנָה הָיוּ וְצֹאֲנִים וּבְקָרָם וְכַל-אֲשֶׁר לָהֶם הֵבִיאוּ. לֹג וְהָיָה כִּי-יִקְרָא לְכֶם פְּרָעָה וְאָמַר מֶה-מַּעֲשִׂיכֶם. לֵד וְאָמַרְתֶּם אֲנָשִׁי מִקְּנָה הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד-עַתָּה גַם-אֲנַחְנוּ גַם-אֲבֹתֵינוּ בְּעִבּוּר תִּשָּׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן כִּי-תוֹעֵבַת מִצְרַיִם כָּל-רְעָה צֹאן.

3. בשלב השלישי (בראשית מ"ז א) יוסף מספר לפרעה שמשפחתו הגיעה, וכמסיח לפי תומו הוא מזכיר גם ש"הנם בארץ גשן" (שם).

4. בשלב הבא (בראשית מ"ז ב-ד) יוסף מציג חמישה אנשים "מקצה אחיו", המספרים לפרעה על פרנסתם כרועי צאן ומבקשים לקבל זכות מגורים בארץ גושן המתאימה למרעה. מובן שפרעה יכול להשלים מדעתו את הטענה של יוסף ולהבין שניתוקה של ארץ גושן ממצרים התיכונה גם הוא נוח מפני ש"תועבת מצרים כל רועה צאן" (בראשית מ"ו לד). כעת, לא נותר לפרעה אלא להסיק את המסקנה המתבקשת מהבטחתו שלו ומבקשת יוסף ואחיו (בראשית מ"ז ו): "במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ישבו בארץ גושן...".

המילים "במיטב הארץ" מכוונות כלפי הבטחתו של פרעה "ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים" (בראשית מ"ה יח), שתודות לעורמת יוסף פורשה כארץ גושן. נראה כי יוסף היה מעוניין גם בחבל ארץ שיש בו מידה של עצמאות ביחס לממלכה המרכזית.

אולם, צעדים אלה של יוסף אפשרו רק את התיישבותם של האחים, ועדיין לא את התאזרחותם ואת הצלחתם.

רבים עסקו בהבדל שבין משיח בן יוסף לבין משיח בן דוד, ודעה מקובלת, שפיתח מאוד הרב קוק (אורות ישראל ו:ו, מאמרי הראי"ה, עמ' 95), היא שמשיח בן יוסף הוא המקור לגאולה הגשמית והלאומית של עם ישראל. לאור דברינו, אין ספק שליוסף בן יעקב יש אכן תפקיד מרכזי בהפיכתו של עם ישראל לעם, כלומר לציבור גדול החי בנחלה משלו (אך לא בארץ ישראל, אלא בגושן), על ידי פעולותיו שנעשו במקביל להטבת מעמדם של ישראל ולהרעת מעמדם של המצרים.

ב. בהמשך לדברים אלה, יש לחזור ולהתבונן בחלומותיו של יוסף. חלומו הראשון של יוסף היה חלום האלומות, ובו הוא חלם את עצמו כמי שמנהיג את המשפחה מבחינה כלכלית. בצעירותו, הובן החלום באופן בוסרי כמסמל את עליונותו הגשמית של יוסף; בבגרותו, הבין יוסף שההשגחה ייעדה לו תפקיד על אדמת מצרים כמנהיגה הכלכלי של המדינה - לאפשר את בית הגידול של שבטי ישראל באדמת מצרים הפורייה. החלום בישר ליוסף שיום יבוא ומעמדת מנהיגות הוא יוכל להעניק את הבסיס לצמיחתה של המשפחה ולביסוסה.

החלום השני קבע את מעמדו המלכותי-משיחי של יוסף לאורך ימים ושנים, בצד מלכות יהודה ובית דוד. כאן יוסף עומד מול השמש והירח והכוכבים שהם סמל למלכות ישראל (כמאמר ה' לאברהם: "הבט נא השמים וספור הכוכבים... כה יהיה זרעך" [טו:ה]) והם משתחווים לו. פעולותיו של יוסף במצרים הקנו לו מעמד של מעין "מלך מייסד" כלפי שבטי ישראל, באשר הוא הוביל את המשפחה בפרוזדור שבין המצב השבטי למצב הלאומי. בכך הופך יוסף למעין אב רביעי או מלך ראשון בתולדות ישראל. פעילותו של יוסף בפרשתנו היא לפיכך המשך להגשמת חלומותיו, כפי שביארנו בשיעור הקודם, מתוך תפישתם כיעוד ושליחות שנשלח אליה ע"י ה': "לא אתם שלחתם אותי הנה - כי הא-לוקים". החלום הראשון שלח אותו להציל את המשפחה במצוקתה, ולבסס את קיומה הפיסי. החלום השני שלח אותו להכין את המצע לקיומה הלאומי, קיומו של עם ישראל. בכך מתברר עוד יותר הקשר הסבוך בין חלומות פרעה לחלומות יוסף עליו עמדנו בשיעור הקודם. פרעה סבר שיוסף פותר את חלומותיו עבורו, ומינה אותו להציל את מצרים. ואולם, יוסף ידע שחלומו של פרעה הוא רק חלק מהחלום הגדול - החלום שלו, ומינויו למשנה למלך מצרים לא נועד להצלת המצרים, אלא להצלת משפחתו והנהגתה.

אולם, "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום" - כפי שאנו מכירים את ההסטוריה היהודית, דווקא עמדה כלכלית משופרת זו, היא המביאה את בני הארץ לקנא

(כא) וְעַתָּה אֵל תִּירָאוּ אֲנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֵת טַפְכֶם וַיִּנְחַם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לֶפֶם.

(שמות פרק א)

(ו) וַיִּמַּת יוֹסֵף וְכָל-אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא.

(ז) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם.

קריאת הפסוקים ברציפות יוצרת תמונה של התפתחות ברורה, שכאשר רואים אותה רק דרך נקודת המבט של הפסוקים בתחילת ספר שמות, כפי שקורה בדרך כלל, היא מובנת ללא הגורמים שלה, ואז היא מתפרשת כאירוע ניסי. לאמיתו של דבר, הריבוי של בני ישראל והתאזרחותם- היאחזותם בקרקע, הם תוצאה ישירה של מעשי יוסף:

בשלב הראשון השיג יוסף את ארץ גושן עבור אחיו, ולפי הכתוב "נתן להם אחזה" (מז:יא). בכך השתווה מעמדם, לפחות מבחינה פורמאלית, לאזרחים המצריים, אם כי יש להניח שעדיין גרותם הטילה צל על מעמדם.

השינוי הגדול ביחס למעמדם קשור בשנות הרעב, והוא מעניק לשנים אלו משמעות שלא שמנו אליה לב עד כה. בשנים אלה, שהיו שנות עוני ומצוקה עבור המצרים, המשיכו בני ישראל לשגשג; הם נאחזו בארץ והיא הפכה לנחלתם, בשעה בה אבדו האזרחים המצריים את אחוזותיהם והפכו לעבדים לפרעה. בכך הוטב מעמדם של אחי יוסף מאוד, ולמעשה הם הפכו לאזרחים מיוחסים כמו כהני מצרים, היחידים שהם בעלי נחלה. גם תנאי המחיה הנוחים והיציבות היוו כנראה מצע נוח לריבוי טבעי מואץ, שבלט מאוד על רקע המצוקה המצרית. התורה מתארת התפתחות זו על ידי שימוש בריבוי פעלים:

בשלב ראשון (בראשית מז:כז): וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן, ויאחזו ויפרו וירבו ברבות הימים (שמות א' ז): ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד במאד הארץ (משמע לא רק בארץ גושן) אתם

תכלית סיפור פעולות יוסף בשנות הרעב

לאור ניתוחנו, ננסה לסכם ולחוות דעה על תוכניותיו של יוסף בפעילותו במצרים, ועל כוונת התורה בספרה סיפור זה:

א. מתברר שהרעב במצרים היה דווקא מקור ברכה לבני ישראל, תודות לפעילות של יוסף, ובעקבותיו אכן הפכה המשפחה לקיבוץ לאומי: "אלוקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב" (נ:כ). פעולותיו של יוסף הן גורם מרכזי בתהליך זה, ובכך הפכה מנהיגותו בסיס ליצירתו הגשמית של עם ישראל.

ואוצרות עשה לו לכסף ולזהב ולאבן יקרה ולבשמים ולמגנים ולכל כלי חמדה.

ומסכנות לתבואת דגן ותירוש ויצהר

וארות לכל בהמה ובהמה ועדרים לאורת"

הכתוב מתאר שלושה סוגים שונים של אחסון: "אוצרות" - לכסף וזהב וכד'; "ארות" - לבהמות; ו"מסכנות" לתבואת דגן וכו'. נמצאנו למדים, כי פירוש "מסכנות" הוא מקום איכסון של תבואה. ממילא, כשאנו קוראים על עבדות ישראל במצרים, עת הם נדרשים לבנות "ערי מסכנות", כלומר ערים לצורך אגירת תבואה, אנו מיד נזכרים בפעם הקודמת שאגרו תבואה במצרים, עת יוסף קנה את כל העם המצרי לעבדים, ונטל מהם את אדמתם. כעת, נדרשים ישראל - שנשארו בעלי קרקעות באיסוף התבואה הקודמת- להשתעבד למצרים ולבנות ערים לצורך איסוף תבואה!

מובן שכל זה אירע נגד תוכניותיו ורצונו של יוסף, כפי שאירע ליהודים טובים ומצליחים שביססו את מעמד אחיהם בתפוצות במשך הדורות, שטובתם היוותה בדיעבד גורם של קנאה ושנאה. ייתכן שזו הכוונה העמוקה של הכתוב בספרו את הסיפור על יוסף. ואם יוסף, שעורמתו הייתה יוצאת דופן בכשרונה, ודאגתו למשפחתו הייתה רבה; שהיה בידו כוח ושלטון כמעט ללא גבולות, והוא הפך את פני השיטה הכלכלית-אזרחית במצרים לטובתם של אחיו; אם הוא לא יכול היה למנוע את התהליכים האנטי ישראלים והאנטישמיים שהתפתחו במצרים - אז על אחת כמה וכמה שאין עם ישראל יכול להיפטר מגזירת גלותו וזרותו במקומות אחרים ובתנאים טובים פחות. **סיפורו של עם ישראל עם יוסף במצרים הוא סיפורה של הגלות היהודית הראשונה, שכלולים בו המאפיינים העיקריים של הגלויות ושנאת ישראל שיבואו בעתיד.**

בעם העברי שפלש לתחומם והשתלט על ארצם וכספם. מאוחר יותר, עת יוסף וכל הדור ההוא ימותו, יקום מלך חדש על מצרים, ולא רק שהבדלי המעמדות בין העם המצרי והעם העברי לא ימנעו ממנו מלשעבדם, אלא אדרבא הוא יוכל לגייס את כל עמו למאבק נגד העם העברי שפלש לתחומו, והנושא הכלכלי יוכל להוות אבן יסוד בשכנוע העם אודות הסכנה המרחפת עליהם מידי העם העברי (דוגמאות כאלו מצויות, לצערנו, לרוב בהסטוריה היהודית, ודי לבחון את התהליך שהתחולל בגרמניה, שהביא לטרגדיה הנוראה ביותר במאה שלנו).

בהמשך הסיפור הגלות במצרים, בפרשת שמות, נאמר כך:

"ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו..." (א:י). המילים "רב ועצום" מתאימות למה שנאמר גם בתיאורה של התורה "ויברבו ויעצמו..." (שם ז), כלומר - יש קשר בין התהליך שחולל יוסף לבין השנאה והחשש המצרי. הצלחת הפרוייקט של יוסף הייתה תלויה במידה רבה באישיותו ובמעמדו בבית פרעה. מותם של הפרעה של יוסף ויוסף גם יחד, דירדר את מצבם של ישראל במצרים, וגילה את הקנאה והשנאה החבויות. יש אומרים שאין מדובר רק במלך חדש אלא גם בשושלת חדשה, שהדיחה את השושלת המכונה ה'היקסוסית' שתמכה ביוסף ובבני ישראל, כנראה גם בגלל מוצאה השמי. בין אם השערה זו נכונה ובין אם לאו, הסינדרוס של התפתחות השנאה כאן הוא אבטיפוסי:

- בני ישראל גרים בארץ לא להם.
- הם זוכים לתנאי מחיה ומעמד תודות להצלחת מי מהם וקרבתו למלכות.
- ההצלחה והסטאטוס הם חיצוניים ופורמאליים בלבד, וברגע שהגורמים האנושיים נעלמים (שינוי יחס, אילוף חיצוני או מוות), מתהפכת ההצלחה כבומרנג לקנאה ושנאה רדומה מתעוררת.
- הזרות הבסיסית בוקעת מתוככי הנפש החברה הסובבת, והופכת להיות מניע מרכזי של שנאה ורדיפות.

האירוניה של מה שקרה בסופו של דבר במציאות, אל מול תיקוונתו של יוסף מתחדדת בצורת שעבוד מצרים את ישראל. פרעה גוזר על העם לבנות לו "ערי מסכנות": "ויבן ערי מסכנות לפרעה את פתם ואת רעמסס". מהן ערי מסכנות? תשובה לדבר אנו מוצאים בתיאור מלכות חזקיהו בדברי הימים ב' (פס' כז-כח):

"ויהי לחזקיהו עשר וכבוד הרבה מאד